

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра банківської справи

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

(підпис)
“ ____ ” _____ 2019 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра
за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
за магістерською програмою професійного спрямування
«Управління діяльністю банків на фінансовому ринку»
на тему:
**«УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ КРЕДИТУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ
КЛІЄНТІВ БАНКУ»**

Виконавець:

Студент факультету фінансів та
банківської справи

Діяшкін Євген Сергійович

Науковий керівник:

к.е.н., доц.

Няньчук Наталя Юріївна

АНОТАЦІЯ

Діяшкін Євген Сергійович

«Управління ризиками кредитування корпоративних клієнтів банку»,
кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та страхування» за магістерською програмою

«Управління діяльністю банків на фінансовому ринку»,

Одеський національний економічний університет

м. Одеса, 2019 рік

Кваліфікаційна робота магістра складається з трьох розділів. Об'єкт дослідження – процес управління кредитним ризиком кредитування корпоративних клієнтів.

У першому розділі роботи обґрунтовано теоретичні засади сутності кредитного ризику, розглянуто специфіку процесу управління кредитним ризиком та обґрунтовано методи та інструменти управління, в тому числі, які застосовуються при кредитуванні корпоративних клієнтів.

У другому розділі проаналізовано розвиток кредитної діяльності вітчизняних банків на сучасному етапі, розглянуто методичні підходи ідентифікації ризиків кредитування корпоративного бізнесу, наведено практичні аспекти використання підходів щодо оцінки кредитних ризиків в діяльності АТ «Укресімбанк».

У третьому розділі надано рекомендації щодо удосконалення підходів до управління ризиками кредитування корпоративних клієнтів банків шляхом впровадження нових методів щодо ідентифікації факторів ризику та оцінки кредитоспроможності позичальників.

Ключові слова: банк, кредитний ризик, корпоративні клієнти, метод управління, ідентифікація, оцінка кредитоспроможності.

ANNOTATION

Diyashkin E.S., "Risk Management of Bank's Corporate Lending",
thesis for a master's degree in a specialty 072 "Finance, Banking and Insurance" under the
Master's program "Management of Financial Markets of Banks",
Odessa National Economic University
Odesa, 2019

The Master's qualification work consists of three chapters. Object of study the process of credit risk management for corporate clients.

The first chapter of the diploma substantiates the theoretical foundations of the nature of credit risk, examines the specifics of the process of credit risk management and substantiates the methods and tools of management, including those used in corporate lending.

The second chapter analyzes the development of lending activity of domestic banks at the present stage, discusses methodological approaches to identifying corporate lending risks, presents practical aspects of using credit risk assessment approaches in the activities of JSC Ukreximbank.

The third chapter provides guidance on how to improve risk management approaches for corporate bank lending by introducing new methods for identifying risk factors and assessing borrowers' creditworthiness.

Keywords: bank, credit risk, corporate clients, management method, identification, credit rating.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ КРЕДИТУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ КЛІЄНТІВ	6
1.1. Обґрунтування сутності кредитного ризику банку	6
1.2. Процес управління кредитним ризиком як складова банківського менеджменту	13
1.3. Методи та інструменти управління ризиком кредитування корпоративних клієнтів	20
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	26
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РИЗИКІВ КРЕДИТУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ КЛІЄНТІВ БАНКУ	28
2.1. Аналіз розвитку кредитної діяльності вітчизняних банків	28
2.2. Ідентифікація факторів ризиків кредитування корпоративних клієнтів в діяльності АТ «Укрексімбанк»	36
2.3. Практичні аспекти оцінки ризиків кредитування корпоративних клієнтів в діяльності АТ «Укрексімбанк»	44
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	55
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ КРЕДИТУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ КЛІЄНТІВ	57
3.1. Рекомендації щодо вдосконалення ідентифікації та оцінки впливу факторів на ризикованість кредитної діяльності банку	57
3.2. Нові підходи в управлінні кредитними ризиками банку при обслуговуванні корпоративних клієнтів	64
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	85
ВИСНОВКИ	87
Список використаних джерел	90

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах функціонування банківської системи України однією з найважливіших проблем, пов'язаних із реалізацією кредитних послуг комерційних банків, залишається проблема побудови ефективної системи управління кредитними ризиками. Попри чималий досвід реалізації цього завдання, який опирається на ґрунтовні наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, як показує практика, – система досі потребує подальших досліджень і подальшої реформації, з метою підвищення ефективності управління кредитним ризиком. Надання кредитних послуг комерційними банками – динамічно розвиваюча сфера, де питання появи нових продуктів – питання часу, а рівень диверсифікованості кредитних послуг постійно збільшується. Відповідні інновації у сфері кредитних послуг створюють об'єктивну необхідність вдосконалення і пристосування чинної системи управління кредитними ризиками до нових умов. Сектор корпоративних позичальників залишається привабливим для комерційних банків із позиції реалізації їм своїх кредитних послуг. Та поряд із проблемою низької ресурсної забезпеченості вітчизняних банківських установ, постає проблема побудови ефективної системи управління кредитними ризиками. Попит корпоративного сектору часто спрямований на довгострокові кредитні послуги, що підвищує їхню ризиковість для комерційного банку. Саме тому актуальність наукового дослідження цього питання є очевидною, не зважаючи на чималу кількість праць, присвячених цій темі, таких авторів як: О. В. Васюренко, Д. Д. Ван-Хуз, О. Гринько, О. Дзюблюк, О. А. Криклій, К. Л. Ларіонова, Н. Г. Маслак, О. В. Пернарівський, Л. Прийдун, Л. О. Примостка, О. Хаб'юк.

Метою дослідження є оцінити дієвість наявних у вітчизняних банках систем управління ризиком при кредитуванні корпоративних клієнтів та визначити шляхи і напрями поліпшення процесу управління кредитним ризиком у банку.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні завдання:

- обґрунтувати теоретичну сутність кредитного ризику банку;
- розглянути процес управління кредитним ризиком як складову банківського менеджменту;
- проаналізувати специфіку методів та інструментів управління ризиком кредитування корпоративних клієнтів;
- проаналізувати розвиток кредитної діяльності вітчизняних банків;
- розглянути підходи щодо ідентифікації факторів кредитного ризику та методи оцінки в частині кредитування корпоративних клієнтів банку;
- розробити рекомендації щодо удосконалення процесу управління ризиками кредитування корпоративних клієнтів.

Об'єктом дослідження є процес управління кредитним ризиком кредитування корпоративних клієнтів.

Предметом дослідження – теоретико-методичні підходи щодо управління кредитним ризиком корпоративного сектору.

Методологічною основою є використання загальнонаукових та специфічних методів, а саме абстракції, узагальнення, групування, експертних оцінок, статистичного порівняння, формалізації.

Інформаційною базою дослідження виступили праці вітчизняних та іноземних вчених, статистичні дані центральних банків, в тому числі Національного банку України, а також дані окремих банківських установ.

ВИСНОВКИ

Аналіз проведений у роботі дозволяє дійти висновків, що виходячи з пофакторної класифікації, кредитний ризик виступає в якості важливого елементу системи банківських ризиків, знаходиться в причино-наслідковому зв'язку з іншими елементами системи, підпорядковується закономірностям динаміки її розвитку та сприятливий до впливу всіх груп факторів, що діють на систему банківських ризиків у цілому та на кредитний ризик, зокрема.

У ході дослідження встановлено, що ефективність банківської діяльності залежить від точної ідентифікації можливих кредитних ризиків та розуміння джерел та природи їх походження. Особливе значення має не тільки визначення факторів, що впливають на кредитну діяльність банку, а, перш за все, підходів щодо оцінки їх прояву та впливу на ступень кредитного ризику банку.

У результаті аналізу діяльності вітчизняних банків слід відмітити, що перетворення, які відбуваються у політиці банківського кредитування, зазначають не тільки кількісні, але й якісні зміни. В роботі було визначено основні тенденції розвитку кредитної діяльності банків України: зростання питомої ваги короткотрокового кредитування, збільшення частки позичок, наданих корпоративним клієнтам, погіршення якості кредитних портфелів.

Тенденція щодо необхідності збільшення питомої ваги довгострокових кредитів вимагає звернення уваги з боку кредитних ризик-менеджерів, так як довгострокові вкладення є більш ризикованими для банку. Цей фактор впливу на кредитний ризик банку необхідно враховувати при подальшій розробці кредитних політик банків.

Поступове збільшення частки кредитних вкладень корпоративним клієнтам потребує розробки відповідних інструментів щодо управління кредитними ризиками за кредитуванням корпоративного сектору економіки.

Зменшення процентних ставок за наданими позичками має спричиняти більший попит на позички та розширювати участь банків у кредитуванні реального сектора, однак низька кредитоспроможність потенційних позичальників не дозволяє активно розширювати межі кредитування. Крім того рівень діючих процентних ставок свідчить, що процентні ставки вже не можуть виступати інструментом компенсації кредитних ризиків.

Аналіз кредитної діяльності АТ «Укрексімбанку» дозволяє стверджувати, що управління кредитним ризиком здійснюється з метою забезпечення мінімального рівня ризику при заданому рівні доходності кредитного портфеля. Головне завдання банку в процесі управління кредитним ризиком полягає в адекватній оцінці структури та ступеня ризику, забезпеченні своєчасного реагування на негативні тенденції в управлінні кредитним портфелем з погляду якості і доходності для утримання допустимих параметрів ризику. Встановлено, що з використанням системного аналізу та статистичних спостережень, визначається список ризиків, який приймає вигляд, так званої «карти ризиків».

Для визначення факторів, що на думку банків найбільш впливають на прийняття рішення про надання позички у роботі було проведено порівняння думок банкірів-представників АТ «Укрексімбанк» та АКБ «Укрсоцбанк». У результаті проведеного аналізу встановлено, що на сьогодні більше значення має фактор наявності забезпечення. Це свідчить про один з основних недоліків кредитних політик українських банківських установ: при надійному забезпеченні кредиту неплатоспроможне підприємство може бути визнане кредитоспроможним, про недостатній рівень розвитку ризик-менеджменту та обмежені можливості використання певних методичних підходів щодо оцінки впливу різних факторів на ступень кредитного ризику банку.

Ефективність дій банку, спрямованих на управління кредитним ризиком, перш за все, ґрунтується на використанні відповідних методичних засад його оцінки. Проведений у роботі аналіз пріоритетності компонент

оцінки кредитного ризику для найкрупніших банків та для всіх інших, дозволив встановити, що для групи найкрупніших банків найбільш пріоритетною компонентною є аналіз фінансової діяльності позичальника. Для інших банків, окрім аналізу фінансової діяльності позичальника, найбільш важливим фактором залишається забезпеченість кредиту.

Аналіз діючих підходів в Укресімбанку щодо оцінки кредитного ризику дозволив дійти висновку, що методи оцінки кредитних ризиків відповідають сучасному рівню розвитку банку. Однак, зважаючи на те, що банк позиціонує себе на ринку кредитування, як банк, який обслуговує інвестиційно-інноваційну діяльність суб'єктів господарювання та розміщує свої кошти переважно у галузях промисловості, потреба в удосконаленні діючих методичних засад щодо оцінки впливу ризикоутворюючих чинників на кредитну діяльність банку, залишається постійно актуальною. З цією метою у роботі розроблено та запропоновано новий підхід у вигляді модифікованої карти ризиків, який дозволить банку більш точно оцінити ступень кредитного ризику, що пов'язаний з позичальником, за рахунок вивчення дії комплексу факторів на діяльність останнього.

Встановлено, що можливості використання підходів щодо оцінки кредитних ризиків та факторів, які використовуються в практиці західних банків в сучасних вітчизняних умовах є досить обмеженими. В Україні, нажаль, доки ще не існує ліквідних ринків з великою кількістю різних операторів за дольовими фінансовими інструментами. Крім того, відсутні необхідні історичні дані про зміни використання фінансових інструментів, тобто немає вихідної інформації для перевірки ефективності вказаних підходів на практиці. Однак зі стабілізацією грошового ринку в Україні та початком інвестицій у реальний сектор економіки необхідність оцінювання якості кредитного портфеля потребуватиме застосування банками нових технологій. В цьому разі дослідження методик оцінювання кредитного ризику може стати відправною точкою для створення власних моделей, які враховуватимуть специфіку ведення вітчизняної банківської справи.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 р. №2121 ІІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
2. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями Постанова НБУ від 30.06.16 № 351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.
3. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова НБУ від 28.08.01 N 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>.
4. Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах Постанова НБУ від 11.06.18 № 64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18>.
5. Аналітичний огляд банківської системи України за 2016 р. НРА “Рюрик”. – [Електронний ресурс]. – Національне рейтингове агентство “Рюрік”. – 2017. – 22 с. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2016.pdf
6. Бакурова А.В., Васильченко Е.А. Нечеткая нейромодель классификации клиентов коммерческих банков по кредитоспособности// Складні системи і процеси № 2 , 2002.
7. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : моногр. / за ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : Астон, 2012. – 358 с.
8. Благодир Я. Я. Управління кредитними ризиками банку / Я. Я. Благодир // Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. – 2009. – № 2. – С. 23–30.

9. Белоглазова Г.Н. Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка: учебник / Г.Н. Белоглазова, Л.П. Кроливецкая. – М.: Юрайт, 2011. – 422 с.
10. Бех М.С. Проблеми погашення кредитів в українських банках / М.С. Бех, Н.М. Бех. // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3(7). – С. 225–229.
11. Бобиль В. Сучасний ризик-менеджмент у банківській діяльності: теоретичний аспект / В. Бобиль // Вісник Національного банку України. — 2008. — №11 . — С. 28—32.
12. Бугель Ю. Основні методологічні шляхи вдосконалення сучасних методів оцінки кредитоспроможності позичальника / Ю. Бугель // Банківська справа. — 2007. — №4. — С. 54—59.
13. Валовий внутрішній продукт України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>
14. Васюренко О.В. Банківський нагляд: підручник / О.В. Васюренко, О.М. Сидоренко. — К., 2011. — С. 270—279.
15. Васюренко О.В. Сучасні концепції управління кредитним ризиком як основні складові процесу управління кредитним ризиком банку / О.В. Васюренко, В.Ю. Подчесова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1(115). – С. 170–177.
16. Вергелюк Ю. Ю. Банківське кредитування економіки України у посткризовий період [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Вергелюк // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – №1. – С. 101–109. – Режим доступу : file:///C:/Users/Admin/Downloads/znpnudps_2011_1_12.pdf
17. Владичин У.В. Банківське кредитування: навч. посіб / У.В. Владичин, С.К. Реверчук. – К.: Атака, 2008. – 648с.
18. Вовк В.Я. Кредитування і контроль : [навч. посіб.] / В.Я. Вовк, О.В. Хмеленко – К. : Знання. – 2008. – 463 с.

19. Гайдаржийська О.М. Напрями удосконалення управління кредитним ризиком / О.М. Гайдаржийська, О.Г. Чернікова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. — 2014. — № 38. — С. 47—50.
20. Гарбар Ж.В. Управління кредитним ризиком комерційного банку / Ж.В. Гарбар, Л.В. Стафійчук // Вісник КНТЕУ. — 2009. — №1. — С.34—39.
21. Гладких Д. М. Ключові проблеми діяльності українських державних банків [Електронний ресурс] / Д. М. Гладких // Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. — 2015. — 20 с. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/derzhavni_banki-fe7dc.pdf.
22. Гладких Д. М. Основні напрями активізації корпоративного кредитування в Україні в контексті поскризового відновлення банківської системи [Електронний ресурс] / Д. М. Гладких. — 22 с.— Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/korp_kred-54d71.pdf.
23. Голодова Ж.Г. Финансы и кредит: учеб. пособие / Ж.Г. Голодова — М.: ИНФРА—М, 2009. — 448 с.
24. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415.
25. Дзюблюк А. В. Механизм обеспечения качества кредитного портфеля и управления кредитным риском банка в период кризисных явлений в экономике / А. В. Дзюблюк // Журнал европейской экономики. — 2010. — Март. — С. 117–134.
26. Дзюблюк О. В. Оптимізація управління ризиком портфеля кредитних вкладень банку в контексті подолання наслідків світової фінансової кризи / О. В. Дзюблюк // Вісник ТНЕУ. — 2011. — № 2. — С. 21–30.
27. Д'яконов К.М. Управління кредитним ризиком комерційного банку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / К.М. Д'яконов ; ДВНЗ «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України». — Суми, 2011.

28. Жариков В.В. Управление кредитными рисками: учебное пособие / В. В. Жариков, М.В. Жарикова, А.И. Евсейчев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 244 с.
29. Жукова Н. К. Сучасний стан ринку банківських кредитів в Україні [Електронний ресурс] / Н. К. Жукова, Н. В. Зражевська // Економічний часопис XXI. – 2011. – №5– 6. – С. 54–57. – Режимдоступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ech/2011_5-6/2011_5_6/54_57.pdf
30. Квасницька Р.С. Управління ризиками як елемент забезпечення фінансової стійкості комерційного банку / Р.С. Квасницька, І.В. Хаврусь // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — № 3. — С. 146—149.
31. Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку : моногр. / за ред. В. В. Коваленко. – Одеса : Вид-во “Атлант”, 2015. – 217 с.
32. Кредитний ризик комерційного банку : [навч. посіб.] / В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко. – К. : Знання, 2000. – 251 с.
33. Криклій О. А. Управління кредитним ризиком банку: монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 86 с.
34. КозюкВ. В. Тяжелыйдолг. Как очистить рынок от плохих кредитов [Електронний ресурс] / В. В.Козюк // Ліга. Финансы. – 2017. – Режимдоступу:<http://finance.liga.net/banks/2017/11/13/articles/55554.htm>.
35. КузнєцоваЛ. В. Аналіз індикаторів кредитних циклів у банківській системіУкраїни [Електронний ресурс] / Л. В. Кузнєцова, Д. Ю. Кретов // Економіка та суспільство. – 2016. – Вип. 7. – С. 767–772. – Режим доступу : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/129.pdf.
36. Лаврушин О. И. Банковский менеджмент: учебник / О.И. Лаврушин. – М.: Кнорус, 2011. – 560с.
37. Луців Б. Л. Банківська діяльність в сфері інвестицій / Б. Л. Луців. – Тернопіль : Економічна думка : Карт-бланш, 2001. – 320 с.

38. Огляд банківського сектору [Електронний ресурс]. – 2017. – Вип. 2 (лютий). – 10 с. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43633516>.
39. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.gov.ua/dataset/resource/>.
40. Осовский С. Нейронные сети для обработки информации / Пер. с польского И.Д.Рудинского. М.: Финансы и статистика, 2002. – 344 с.: ил.
41. Показники банківської системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442.
42. Прийдун Л. Оцінка зарубіжного досвіду мінімізації рівня проблемної заборгованості у кредитних операціях банків / Л. Прийдун // Науковий вісник: Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. — 2011. — № 16. — С. 201—209.
43. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у бан(ку): підручник / Л.О. Примостка. — К.: КНЕУ, 2004. — 468 с.
44. Принципи управління кредитними ризиками. Базельський комітет з банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996_035.
45. Рац О.М. Дослідження впливу якості кредитного портфелю на ефективність кредитної діяльності банку як складова моніторингу кредитного ризику / О.М. Рац // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 1(5). – С. 41–45.
46. Серік Ю. В. Економіко–організаційний механізм управління ризиком кредитної організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Ю. В. Серік; М–во освіти і науки України, ПВНЗ ”Європ. ун–т”. – К., 2009. – 19 с.
47. Стешенко О.Д. Управління кредитним ризиком комерційного банку / О.Д. Стешенко, А.П. Нікітенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2013. — №42. — С. 327—330.

48. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету : монографія / Олексій Хаб'юк. – Івано-Франківськ : ОПППО ; Снятин : ПрутПринт, 2008. – 260 с.
49. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент : підручник / В. М. Шелудько. – К.: Знання, 2006. – 439 с.
50. 7. Шульга Н.П., Гордієнко Т.М. Вектори розвитку кредитного ризик-менеджменту банку / Н.П. Шульга, Т.М. Гордієнко // Вісник КНТЕУ. – 2015. – № 1. – С. 88–101.
51. Офіційний сайт Національного банку. Електронний ресурс. Режим доступу: bank.gov.ua.
52. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>